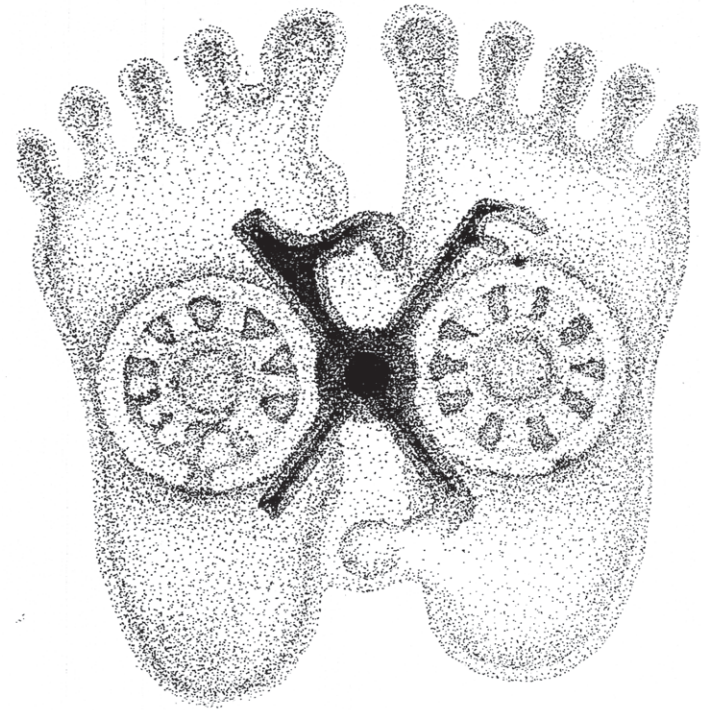

แผนผังภาพสลักรูปสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ที่ขอบสระแก้ว เมืองศรีมโหสถ อำเภอสรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี ทำขึ้นเมื่อราว พ.ศ. 1000

ภาพลายเส้นรอยพระพุทธรูปาคู่ พบที่วัดสระมรกต เมืองศรีมโหสถ อำเภอสรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี ทำขึ้นเมื่อราวหลัง พ.ศ. 1200

เมืองศรีมโหสถ

อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี

1. อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี มีภูมิประเทศเป็นที่ดอน ติดต่อกับท้องที่อำเภอศรีมโหสถไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีลำน้ำปราจีนรับน้ำจากภูเขาสูงทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือและทิศเหนือไหลอ้อมที่ดอนผืนใหญ่นี้ไปทางทิศตะวันตกลงใต้สู่อ่าวไทยที่ปากน้ำบางปะกง ในเขตจังหวัดฉะเชิงเทรา

ดังนั้น ทางทิศตะวันตกและตะวันตกเฉียงใต้ของที่ดอนอำเภอศรีมโหสถจึงเป็นท้องทุ่งบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปราจีนหรือบางปะกง มีลำรางหรือลาด มากมายหลายสายไหลลงสู่มแม่น้ำบางปะกง และใช้เป็นเส้นทางคมนาคมสู่ชุมชนต่างๆ ที่อยู่ใกล้ทะเลได้สะดวก หรือใช้เป็นเส้นทางสู่กรุงเทพฯ ได้ด้วย

ชาวบ้านอำเภอศรีมโหสถรุ่นก่อนๆ ยังจำได้ว่าเมื่อสัก 50 ปี มาแล้วมีเรือจีนและมอญบรรทุกสินค้าจากกรุงเทพฯ ไปขายตามหมู่บ้านตำบลต่างๆ ที่อยู่ริมลำรางเหล่านั้น เมื่อขายสินค้าหมดก็รับซื้อฟืนกองขายใช้มาตราวัดขนาดกองฟืนเป็นหลักที่เรียกฟืนหลา เข้าบ่อนโรงไฟฟ้าวัดเลียบที่กรุงเทพฯ

2. เมื่อหลายพันปีมาแล้ว บริเวณที่ราบลุ่มทางทิศตะวันตกของอำเภอศรีมโหสถเคยเป็นทะเลมาก่อน

ท้องที่อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี เป็นส่วนหนึ่งของบริเวณที่ราบลุ่มเจ้าพระยาตอนล่างซึ่งมีสภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มต่ำ มีขอบเขตต่อเนื่องจากทะเลที่อ่าวไทยลึกเข้ามาในแผ่นดิน มีแม่น้ำหลายสายไหลผ่านที่ราบลุ่มก่อนออกสู่ทะเล คือมีแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นแกนกลาง

ทางตะวันตกมีแม่น้ำท่าจีน (ไหลแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยา) แม่น้ำแม่กลอง และแม่น้ำเพชรบุรี

ทางตะวันออกมีแม่น้ำลพบุรี (ไหลแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาแล้ว

กลับมารวมอีกครั้งหนึ่ง) แม่น้ำป่าสัก (ไหลลงมารวมกับแม่น้ำเจ้าพระยา) และแม่น้ำปราจีนบุรี ไหลจากตะวันออกลงสู่ราบเจ้าพระยาแล้วเรียกชื่อว่า แม่น้ำบางปะกง ก่อนไหลลงสู่อ่าวไทย

บริเวณที่ราบลุ่มเจ้าพระยามีระดับความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางในปัจจุบันประมาณ 2-3 เมตร มีหลักฐานที่แสดงว่าเคยเป็นทะเลมาก่อน โดยในอดีตขอบเขตของอ่าวไทยอยู่ลึกเข้ามาในแผ่นดิน ดังเห็นได้จากภาพถ่ายดาวเทียม LANDSAT TM แบนด์ 4 เน้นให้เห็นบริเวณที่ราบลุ่มต่ำได้อย่างชัดเจน สามารถกำหนดขอบเขตบริเวณที่เคยเป็นทะเลและเป็นแผ่นดิน

3. บริเวณที่เป็นแผ่นดินล้อมรอบอ่าวไทยในอดีต ได้พบหลักฐานชุมชนโบราณที่มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบหลายแห่ง จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่าชุมชนโบราณเหล่านี้เคยเป็นเมืองท่าสำคัญติดต่อกับชายกับชุมชนบ้านเมืองโบราณในภูมิภาคอื่นๆ โดยทางทะเล เช่น เมืองอู่ทอง (จังหวัดสุพรรณบุรี) เมืองนครไชยศรี (นครปฐมโบราณ จังหวัดนครปฐม) เมืองคูบัว (จังหวัดราชบุรี) เมืองลพบุรี (จังหวัดลพบุรี) เมืองจันทเสน (จังหวัดชัยนาท) เมืองดงละคร (จังหวัดนครนายก) เมืองศรีมโหสถ (จังหวัดปราจีนบุรี) เมืองพระรถ (จังหวัดชลบุรี) ฯลฯ

เมื่อกาลเวลาผ่านไปนานับร้อยนับพันปี ลำน้ำสายน้อยใหญ่ก็พัดพาตะกอนจากที่ต่างๆ มาทับถมทำให้ทะเลค่อยๆ ตื้นเขิน แล้วกลายเป็นแอ่งที่ราบกว้างใหญ่ มีแอ่งน้ำที่เรียก ลาด หรือ ชวด กระจายอยู่ทั่วไปจนถึงปัจจุบัน

สภาพภูมิศาสตร์เช่นนี้ ชี้ให้เห็นว่าในอดีตกาลนับพันปีมาแล้ว บริเวณที่ดอนผืนใหญ่ท้องที่อำเภอศรีมโหสถและใกล้เคียงเป็นแผ่นดินชายทะเลหรือไม่ไกลจากทะเล สามารถใช้ลำน้ำเป็นทางสัญจรจากทะเลเข้ามาถึงได้โดยสะดวก ร่องรอยของโบราณสถานที่เป็นเมืองโบราณที่เรียกกันว่าเมืองศรีมโหสถนี้ จึงเป็นบ้านเมืองที่เกิดขึ้นเนื่องจากการเข้ามาตั้งสถานที่การค้าของผู้คนจากที่ต่างๆ ทั้งพวกที่อยู่ภายในภูมิภาคกับพวกที่มาจากภายนอก เช่น อินเดียและจีน

4. ก่อนมีการขุดคูน้ำและสร้างคันดินให้เป็นเมืองศรีมโหสถ บริเวณนี้มีผู้คนจากที่ต่างๆ หลายเผ่าพันธุ์ พวกเขากลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนหมู่บ้านใกล้ทะเลที่อยู่บนเส้นทางคมนาคมระหว่างอ่าวไทยกับชุมชนภายในภูมิภาค

ชุมชนแห่งนี้น่าจะเริ่มมีพัฒนาการขึ้นก่อนพุทธศตวรรษที่ 10 (หรือก่อน พ.ศ. 900) มีการติดต่อกับบ้านเมืองที่อยู่ห่างไกลทั้งทางบกและทางทะเลอย่างต่อเนื่อง

รูปสลักขอมสระแก้วที่อยู่นอกเมืองศรีมโหสถ มีรูปช้าง สิงห์ มกร ฯลฯ เป็นสิ่งที่ทำขึ้นราว พ.ศ. 900 หรืออาจก่อนหน้านั้น มีลักษณะคล้ายคลึงกับฝีมือช่างยุคพุนนัง (มีอายุอยู่ระหว่าง พ.ศ. 500-1000) ที่เป็นกลุ่มบ้านเมืองแคว้นแคว้นใกล้ทะเลรอบๆ อ่าวไทย แสดงว่าชุมชนแห่งนี้มีการติดต่อกันอย่างใกล้ชิดกับดินแดนดังกล่าว และไกลไปถึงอินเดียแล้ว

5. เพราะเป็นชุมชนใกล้ทะเลที่ตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมข้ามภูมิภาค ทำให้ชุมชนแห่งนี้ขยายตัวกว้างขวางขึ้น มีผู้คนเผ่าพันธุ์ต่างๆ เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งน่าจะมีชาวอินเดียเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ไม่น้อย ทำให้ชุมชนหมู่บ้านค่อยๆ ขยายขึ้นเป็นชุมชนเมือง

หลังพุทธศตวรรษที่ 11 (หรือหลัง พ.ศ. 1000) ก็เริ่มขุดคูน้ำสร้างคันดินขึ้นเป็นเมือง หลังจากนั้นได้สร้างเสริมเติมแต่งอย่างต่อเนื่องมาหลายครั้งหลายคราว จึงมีร่องรอยสิ่งก่อสร้างสลัประดับซ้อนเหลื่อมอยู่ถึงปัจจุบันในบริเวณบ้านโคกวัด ที่อำเภอศรีมโหสถ

6. นอกจากนั้นยังมีชุมชนบริวารห่างไกลออกไปถึงบ้านโคกขวาง (แต่ก่อนเรียกโคกฝาง) เขตอำเภอศรีมหาโพธิ มีซากศาสนสถานขนาดใหญ่ก่อด้วยศิลาแลงที่ชาวบ้านเรียกกันทั่วไปว่า พานหิน และสิ่งอื่นๆ อีกหลายอย่าง

บริเวณชุมชนบริวารโบราณที่บ้านโคกขวางนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เคยเสด็จประพาสเมื่อ พ.ศ. 2451 ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2454 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6

ก็เสด็จประพาสสถานที่แห่งนี้ด้วย (อ่านรายละเอียดในพระราชหัตถเลขา กับเรื่องรัชกาลที่ 6 เสด็จเมืองศรีมหาโพธิ)

ระหว่างตัวเมืองศรีมโหสถที่บ้านโคกวัดกับชุมชนบริวารที่บ้านโคกขวาง มีคันดินยาวเชื่อมถึงกัน ชาวบ้านเรียกถนน มีนิทานกล่าวถึงถนนสายนี้ แต่ที่จริงไม่ใช่ถนน หากเป็นคันดินที่สร้างขึ้นเพื่อให้ทำหน้าที่คล้าย **ทำนบ** เพื่อกันน้ำและเบี่ยงเบนน้ำเข้าสู่ตัวชุมชนและเมือง

คำบอกเล่าหรือนิทานเกี่ยวกับถนน (หรือทำนบ) จากเมืองศรีมโหสถที่บ้านโคกวัดไปบ้านโคกขวางเอาโครงเรื่องจากมโหสถชาดกมีดังนี้ **พระมโหสถครองเมืองศรีมโหสถที่บ้านโคกวัด ได้จัดให้ผู้ใหญ่ไป**

ลู่ขนางอมรเทวีซึ่งอยู่ที่เมืองโคกขวางเพื่ออภิเษกสมรส
ฝ่ายนางอมรเทวีมีเงื่อนไขให้พระมโหสถจัดการสร้างถนนมาจากเมืองศรีมโหสถ ส่วนนางก็จะสร้างถนนจากเมืองของตนให้เข้าหากัน และให้ถนนทั้งสองสายนี้เชื่อมต่อกันพอดีก่อนดาวรุ่งขึ้น หากเป็นไปตามนี้จึงยินยอมแต่งงานด้วย ถ้าไม่เป็นตามเงื่อนไขก็ไม่ตกลง

ในที่สุดต่างฝ่ายจองถนนจากเมืองของตน เมื่อถนนจะถึงกัน นั้นนางอมรเทวีทำอุบายเอาโคมไฟขึ้นแขวนบนยอดไม้ ทำนองว่าดาวรุ่งขึ้นแล้ว ถนนก็ไม่เชื่อมกัน ข้าแวนถนนยังไม่ตรงกันอีกด้วย

พระมโหสถเสียใจเป็นอันมาก จึงเอาขนมชั้นหมากซึ่งจัดเตรียมไว้ นั้นสาดทิ้งเสีย ณ หนองน้ำแห่งนั้น ปัจจุบันเรียกหนองชั้นหมาก อยู่กลางทุ่งหน้าหมู่บ้านเกาะสมอ

7. ไม่มีหลักฐานว่าสมัยแรกเมืองนี้มีชื่ออะไร แม้สมัยหลังๆ จะค้นพบจารึกที่เมืองนี้มีชื่อว่า **ศรีวัดสระปุระ บ้าง และ อวิธยปุระ บ้าง** แต่ไม่ว่าจะลงมติได้ว่านั่นคือชื่อที่แท้จริงของเมืองโบราณแห่งนี้

ต่อมาภายหลังชาวบ้านที่นี้สมมุติเรียกชื่อเมืองนี้ตามนิทานชาดกว่า **เมืองพระรด บ้าง เมืองศรีมโหสถ บ้าง** (ทั้งสองชื่อไม่ใช่ชื่อที่แท้จริง) ต่อมาบรรดาผู้ศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่ปวงจึงเรียกชื่อเมืองโบราณแห่งนี้ว่า **เมืองศรีมโหสถ** ตามคำบอกเล่าหรือนิทานท้องถิ่นที่ปากชาวบ้านเล่าขานกันสืบมา แล้วจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในสมัยหลังๆ

เพียงเรื่องเดียว (ไม่มีเรื่องพระรถ)

เมื่อเปรียบเทียบกับเมืองโบราณที่อื่นแล้ว จะเห็นว่าเมืองศรีมโหสถมีอายุรุ่นราวคราวเดียวกับเมืองอู่ทอง (อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี) หรือมากกว่าเมืองนครไชยศรี (หรือนครปฐมโบราณ) ที่อำเภอเมือง กับ อำเภอนครไชยศรี จังหวัดนครปฐม ในขณะที่เดียวกันก็จะเห็นว่าเมื่อมีเมืองนครไชยศรี เป็นศูนย์กลางอยู่ทางปากตะวันตกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานั้น ทางปากตะวันออกก็มีเมืองศรีมโหสถเป็นศูนย์กลางอยู่ก่อนแล้ว และต่างเป็นแคว้นอิสระไม่ขึ้นแก่กัน

8. เมืองศรีมโหสถสมัยแรกนับถือทั้งศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ เพราะภายในและภายนอกเมืองพบทั้งซากเทวสถานและซากพุทธสถาน นอกจากนั้นยังพบเทวรูปและพระพุทธรูปอีกจำนวนมาก

เทวรูปในศาสนาพราหมณ์ เช่น รูปพระนารายณ์ที่พบในเมืองศรีมโหสถนี้ แสดงว่ามีชาวอินเดียจำนวนหนึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานถาวร เป็นชุมชนสำคัญอยู่ในเมืองนี้แล้วตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 11 (หรือ หลัง พ.ศ. 1000)

บรรดาเทวรูปพระนารายณ์เหล่านี้ ได้รับการยกย่องว่าเป็นประติมากรรมชิ้นเยี่ยมที่มีฝีมือช่างในระดับสูงยิ่ง

9. แม้ว่าชาวเมืองศรีมโหสถโบราณส่วนหนึ่งจะนับถือศาสนาพราหมณ์ แต่ศาสนาพุทธมีอิทธิพลต่อระบบความเชื่อของประชาชนมากกว่า เพราะพบซากพุทธสถานและโบราณศิลปวัตถุที่เนื่องในพุทธศาสนาจำนวนมากกระจายอยู่ทั้งในเมืองและนอกเมือง เช่น พระพุทธรูปแบบทวารวดี รอยพระพุทธรูป และศิลาจารึกภาษาบาลีแต่งเป็นคำฉันท์ เช่น วสันตดิลก ฯลฯ เก่าสุดในสยามประเทศ ทำขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1304

นอกจากนั้นยังมีพระพุทธรูปทองคำแบบทวารวดีองค์หนึ่ง มีผู้พบที่เมืองศรีมโหสถนี้เมื่อ พ.ศ. 2399 แล้วนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ภายหลังทรงถวายพระนามพระพุทธรูปทองคำองค์นี้ว่าพระนิรันตราย

10. เมืองศรีมโหสถน่าจะมีความคึกคักขึ้นเมื่อราวหลังพุทธ

ศตวรรษที่ 17 (หรือหลัง พ.ศ. 1600) เมื่อเมืองนี้มีฐานะเป็นเมืองท่าใกล้ทะเลทางทิศตะวันตก (ประจิมทิศ) ของอาณาจักรกัมพูชา

ความใกล้ชิดกับอาณาจักรกัมพูชายังเห็นได้จากโบราณวัตถุ ทำด้วยโลหะสัมฤทธิ์ที่ขุดพบในเมืองนี้ เช่น สังข์ กรอบคันฉ่อง ชันน้ำ ฯลฯ มีจารึกกำกับความว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งเมืองนครธม ถวายแต่อาวามในพระพุทธศาสนา

11. เมืองศรีมโหสถคงรุ่งโรยลงไปพร้อมกับการเสื่อมของเมืองนครธมศูนย์กลางของอาณาจักรขอมกัมพูชา ตรงกับสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นเป็นต้นมา คงเหลือร่องรอยของอารยธรรมรุ่นเก่าให้เห็นเป็นซากโบราณสถานและโบราณวัตถุที่เก็บอยู่ในพิพิธภัณฑ์ กับร่องรอยของภาษาที่เรียกสระน้ำบริเวณที่พบรอยพระพุทธรูปว่าสระบัวลายหรือสระบัวลำ ซึ่งเลือนมาจากคำเรียกเดิมว่าบารายในภาษาเขมรเท่านั้น ส่วนชื่อเมืองที่เคยรุ่งเรืองก็ถูกลืมเลือนไป คนรุ่นหลังจึงนำชื่อในชาติภามาเรียกใหม่ว่าศรีมโหสถ

12. หลังจากเมืองศรีมโหสถรุ่งโรยแล้วรกร้างว่างเปล่ามีป่าดงขึ้นปกคลุม ผู้คนเกือบทั้งหมดเคลื่อนย้ายไปอยู่ที่อื่น ส่วนที่เหลือไม่มากนักก็กลายเป็นชาวดงชาวดอนที่ซ่อนเร้นอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางทางการเมืองพระนครศรีอยุธยา

บริเวณเมืองศรีมโหสถและอาณาเขตใกล้เคียงก็ถูกผู้คนที่หลายเรียกชื่อใหม่ว่า ดงศรีมหาโพธิ์ เพราะมีต้นโพธิ์ ใหญ่ขึ้นอยู่ชายทุ่งเป็นสัญลักษณ์สำคัญ แต่ไม่มีใครรู้ว่าปลูกมาแต่ครั้งใด ปัจจุบันอยู่ที่วัดต้นโพธิ์ศรีมหาโพธิ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชหัตถเลขาเมื่อ พ.ศ. 2451 ไว้ตอนหนึ่งว่า

“ดงศรีมหาโพธิ์นี้ ได้ชื่อจากต้นโพธิ์ต้นหนึ่งซึ่งว่าเป็นโพธิ์เก่าแก่เป็นที่นับถือสักการบูชา ระยะห่างจากโคกฝางนี้ประมาณเช้าชั้วเพลแต่ก็อยู่ชายดง ว่าโพธิ์นั้นตั้งอยู่บนถนน แต่คนแก่เขาบอกว่าไม่ใช่โนน เป็นทรายที่คนนับถือไปบูชา กองพอกๆ ขึ้นไป จนเป็นโนนสูงสัก 6 ศอกเศษ มีพระรูปหนึ่งออกมาสร้างวัด เรียกว่าหลวงพ่ออัฐิ จะถามหาปีเดือนว่าได้

สร้างเมื่อใดก็บอกไม่ถูกได้ความแต่ว่าวัดนั้นได้สร้างมาแต่เมื่อยายแก่อายุ 60 ปี ได้เห็นเป็นวัดอยู่แล้ว พระเป็นไทยบังลาวบังปนกัน มีพระบาทจำลองฤดูเดือนทำราษฏรพากันไปไหว้ต้นโพธิ์และพระบาท มาแต่ไกลจากเมืองพนมสารคาม ทำประชุม และที่อื่นๆ เป็นตลาดนัดซื้อขายจอบแจกัน 2 วัน 3 วัน และมีดอกไม้เพลิงบั้งไฟเป็นต้นมาจุดในการนักษัตรฤกษ์นี้”

13. ก่อนกรุงศรีอยุธยาแตกเมื่อ พ.ศ. 2310 บริเวณลุ่มน้ำปราจีนบุรี-บางปะกง ต่อเนื่องกับดงศรีมหาโพธิ์เป็นสมรภูมีย่อยๆ ระหว่างกองกำลังต่อต้านพม่าของกรมหมื่นเทพพิพิธ (ที่ถูกเนรเทศออกจากพระนครศรีอยุธยา)กับกองทัพพม่า แต่กองกำลังกรมหมื่นเทพพิพิธถูกตีแตกต้องหนีไปตั้งหลักอยู่เมืองพิมายที่นครราชสีมา แล้วกลายเป็น ก๊กเจ้าพิมาย

ต่อจากนั้นเมื่อพระเจ้าตากพาไพร่พลจำนวนหนึ่งหนีออกจากกรุงศรีอยุธยา มาทางด้านตะวันออกเพื่อหาฐานที่มั่นใหม่ในการกู้กรุงศรีอยุธยา พระเจ้าตากพาสัมครพรรคพวกข้ามแม่น้ำปราจีนบุรีหนีการติดตามของกองทัพพม่าผ่านมาทางชายดงศรีมหาโพธิ์มุ่งไปหัวเมืองชายทะเลเพื่อตั้งมั่นอยู่เมืองจันทบุรี

ชาวบ้านแต่ก่อนบอกเล่าสืบกันมาว่าพระเจ้าตากได้ยิงทัพพักเหนื่อยไพร่พลที่ใต้ต้นโพธิ์ด้วย

14. ดงศรีมหาโพธิ์หรือบริเวณอำเภอศรีมโหสถเป็นป่าเป็นดงชายแดนเขมรที่อยู่ด้านตะวันออกของกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ มีคำบอกเล่าสืบต่อกันมาว่าแต่ก่อนเป็นดงช้าง มีช้างป่าชุกชุม

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 มีพระบรมราชโองการให้ขุนอินทร์ นายกองมอญมาตั้งกองจับช้างป่าที่ดงศรีมหาโพธิ์นี้ ต่อมาบริเวณนี้ได้ชื่อว่า โคมมอญ ภายหลังเปลี่ยนชื่อตามรัฐนิยมว่า โคมไทย

เมื่อขุนอินทร์มาตั้งกองจับช้างอยู่นั้นได้สร้างเจดีย์แบบมอญไว้ด้วย ปัจจุบันเรียก เจดีย์พระธาตุพุทธมงคล อยู่ที่วัดแสงสว่าง (ตำบลโคกไทย อำเภอศรีมโหสถ)

15. จนกระทั่งถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

รัชกาลที่ 3 เกิดศึกเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ เมื่อ พ.ศ. 2371 หลังเสร็จศึกก็โปรดให้โยกย้ายครอบครัวชาวพวน จากเมืองเชียงขวางในดินแดนทุ่งไหหินของลาว รวมทั้งชาวเวียงจันทน์ที่มีใจสวามิภักดิ์ ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณที่กว้างว่างเปล่าด้านทิศตะวันออก คือตั้งแต่เมืองสระบุรี เมืองนครนายก เมืองปราจีนบุรี รวมทั้งเมืองพินสีคม เมืองพนมสารคาม และเมืองสนามไชยเขต ในดินแดนเมืองชลบุรี และเมืองฉะเชิงเทรา

ที่เมืองปราจีนบุรี ให้ชาวพวนตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณชายดงศรีมหาโพธิ์อันเป็นท้องที่อำเภอศรีมโหสถทุกวันนี้ ทำให้ชาวบ้านแถบนี้ส่วนหนึ่งพูดสำเนียงพวน มีพิธีกรรมแบบพวน มีประเพณีจุดบั้งไฟเพื่อขอฝนในเดือนหกและเลี้ยงผีปู่ตาเช่นเดียวกับผู้คนที่อยู่สองฝั่งโขงทางอีสานและลาว พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชหัตถเลขาเมื่อ พ.ศ. 2451 ไว้ตอนหนึ่งว่า

“ชาวบ้านที่ได้มาพบวันนี้ เป็นพวกบ้านเกาะเสมอและม่วงขาว ซึ่งพระศรีมหาโพธิ์อยู่เป็นพื้นเป็นลาวทั้งนั้น อยู่ข้างเป็นที่จะขึ้นชมยินดี ต้องนั่งห้อยดินให้กราบและเอาตีนหนุนหัว และขอให้พรตามความปรารถนา คือถ้าทำนาก็ขอให้ให้พรวน้ำให้ทำนาได้ข้าวงามดี ถ้าเจ็บเป็นโรคอะไรต้องเล่าโรคนั้นให้ฟังแล้วขอให้ให้พรโรคนั้นหาย ให้ต้องเฉพาะตัวหรือเฉพาะพวกที่จะให้ที่เดียวพร้อมกันไปมากๆ ไม่ได้ ได้ความว่าพวกลาวเหล่านี้ยังคงใช้นุ่งซิ่น อยู่แต่ซิ่นเก่าๆ อายุ 60 ปีขึ้นไปทั้งนั้น ผ้าที่นุ่งก็ได้ความลำบากเป็นอันมาก ทอเองก็ไม่ใคร่จะได้ดี ถ้าจะนุ่งใหม่ต้องคอยพวกมรดมลง จึงจะได้ซื้อ แต่พวกที่ต่ำอายุ 60 แล้วไม่นุ่งซิ่น นุ่งผ้าเป็นไทยหมด ไม่ซิ่นในแถบข้างนี้จะไม่ได้เห็นลาวนุ่งซิ่นต่อไปคนที่มาเป็นอันมากนุ่งซิ่นไม่ถึงร้อยละสิบ”

คติยกย่องนิทานชาดกมาอธิบายความเป็นมาของชุมชน เช่น ชาดกเรื่องพระศรีมโหสถ ก็มาจากกลุ่มพวนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ที่นี่ เป็นเหตุให้เมืองโบราณแห่งนี้มีชื่อเรียกว่าเมืองศรีมโหสถ

16. หลังจากนั้นก็มีผู้คนจากท้องถิ่นอื่นๆ หยอยเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกัน เช่นผู้คนจากอีสาน จากโคราช และชาวจีนจากที่ต่างๆ

ในที่สุดบริเวณอำเภอศรีมโหสถก็เต็มไปด้วยผู้คนหลายกลุ่มหลายเหล่าหลายเผ่าพันธุ์ตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่มๆ แล้วประสมประสานกันทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น คนจีน (ผู้ชาย) แต่งงานกับคนลาว (ผู้หญิง) หรือ “เจ๊กปนลาว” แล้วกลายเป็นคนไทย สืบมาจนถึงทุกวันนี้

17. ท้องที่อำเภอศรีมโหสถสมัยแรกเป็นตำบลขึ้นกับอำเภอศรีมท่าโพธิ์ เหตุที่ชื่อว่าโคกปียบก็เพราะพื้นที่เป็นโคกเป็นเนินและมีต้นปียบขึ้นเป็นดงเป็นป่าเต็มไปหมด

ต่อมาตำบลโคกปียบถูกยกเป็นกิ่งอำเภอ แล้วยกขึ้นเป็นอำเภอโคกปียบ เมื่อ พ.ศ. 2513

ต่อมาเปลี่ยนชื่อจากอำเภอโคกปียบ เป็นอำเภอศรีมโหสถ เมื่อ พ.ศ. 2536

ศรีมโหสถ

มโหสถ เป็นภาษาบาลี-สันสกฤต 2 คำ คือ คำว่า **มหา** แปลว่า ใหญ่, ยิ่ง, มาก, มักใช้เป็นส่วนหน้าของคำสมาส กับคำว่า **โอสถ** แปลว่า ยารักษาโรค

ส่วน **ศรี** เป็นภาษาสันสกฤต (ตรงกับภาษาบาลีว่า **สิริ**) แปลว่า มิ่ง, สิริมงคล, ความดีความงาม, ความเจริญ, ความสว่างสุกใส

ศรีมโหสถ แปลเอาความรวมๆ ได้ว่าผู้ทรงไว้ซึ่งยารักษาโรคขนานใหญ่สำคัญยิ่ง อันดีงามอย่างวิเศษ และยิ่งใหญ่ ถ้าจับความหมายได้ว่าผู้ทรงไว้ซึ่งสติปัญญาสูงส่ง

มโหสถ เป็นชื่อชาติกรเรื่องที่ 5 ของทศชาติชาดก (แปลว่า ชาดก 10 เรื่องหรือ พระเจ้า 10 ชาติ มีชื่อ ย่อตามลำดับว่า เต ชะ สุ เน มะ ภู จะ นา วิ เวชื่อย่อ **มะ** คือ มโหสถ ส่วน **เว** คือ เวสสันดร)

มโหสถชาดก เป็นคำบอกเล่าว่าพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบุตร

เศรษฐีนามว่า **มโหสถกุมาร** ผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาด แก้ปัญหานานาได้อย่างลุ่มลึกได้สำเร็จ มีเรื่องโดยย่อว่า

ในอดีตกาล มีแคว้นๆ หนึ่งชื่อวิเทหรัฐ พระราชาทรงพระนามว่า วิเทห เสวยราชสมบัติในมิลินทนครหลวง

ในกรุงมิลินทาที่ประตู่ทั้ง 4 แห่ง มีหมู่บ้านประจำทุกแห่ง แต่หมู่บ้านหนึ่งมีชื่ออัมมชฌคาม พระโพธิสัตว์ได้ถือเอาเป็นที่ปฏิสนธิคู่ครภักนางสุมนาเทวีภรรยาเศรษฐีชื่อสิริวิฑกะในหมู่บ้านนี้ เทพบุตรอื่นๆ อีกพันหนึ่งก็ลงมาถือปฏิสนธิในสกุลเศรษฐีใหญ่น้อยในคามเดียวกัน

ขณะประสูติจากครภักมารดา พระอินทร์ได้เนรมิตลงมาวางแท่งโอสถลงในหัตถ์แห่งพระโพธิสัตว์แท่งหนึ่ง เพื่อจะให้เมื่อพระเกียรติกเลื่องลือ พระโพธิสัตว์จึงตรัสกับพระมารดาว่าโอสถนี้เป็นโอสถทิพย์ ขอมอบให้ไว้บำบัดคนเจ็บป่วยด้วยโรคต่างๆ เมื่อใครได้กินหรือทายานี้แล้วก็จะหายจากโรคนั้นๆ ทุกคน เศรษฐีสิริวิฑกะจึงให้นามกุมารว่า **มโหสถ**

ตั้งแต่ปฐมวัย พระมโหสถได้ทรงแสดงพระปัญญาบารมีอย่างยิ่งใหญ่ ทรงแก้ปัญหาอันยุ่งยากและได้สำแดงความสามารถฉลาดเฉลียวเป็นอย่างดี เมื่อพระชนม์ 7 ปีทรงสร้างศาลาสระโบกขรณี และสวนเป็นสาธารณะสถาน

ความทราบถึงทำวิเทหราช จึงต้องการพบตัว ต่อมาได้รับเอาไปเลี้ยงด้วยพอพระทัยในความเฉลียวฉลาด พอพระชนม์ 16 ปี ทำวิเทหราชจะหาภรรยาให้ แต่พระมโหสถต้องการจะหาเอง ในที่สุดได้อภิเษกกับนางอมรเทวี แห่งบ้านอุคตรยวมชฌคาม ผู้มีสรีระอันงามและมีปัญญาอันยอดเยี่ยม

ต่อจากนั้นได้ทรงประสบกับปัญหาอันยุ่งยากต่างๆ อันเกิดจากความริษยาของอำมาตย์ราชบริพาร และต้องกระทำภารกิจอันหนักมากมายจนสิ้นพระชาติ ล้วนแสดงให้เห็นความเฉลียวฉลาดสามารถแก้ความยุ่งยากต่างๆ ของพระมโหสถ